

GRENSPALENROUTE

Eiland van Schalkwijk en 't Goy

Een fietsroute langs grenspalen in en om Houten

Grenzen verkennen en herkennen in de gemeente Houten

De drang tot het uitzetten en vastleggen van grenzen zit in het DNA van zowel mens als dier. In het dierenrijk gaat het doorgaans om het op subtiële wijze aangeven en afbakenen van een eigen leef- of jachtgebied door middel van geursporen.

Bij de mens gaat het om het vastleggen van een situatie waarbinnen rechten en/of plichten gelden ten aanzien van eigendom, beheer en onderhoud. De mens gebruikte hiervoor in het verre verleden vaak eenvoudige middelen. Bij een fysieke afbakening ter bescherming van een eigendomssituatie werden soms sloten gegraven, grachten aangelegd, dammen opgeworpen, muren gebouwd, of heggen en hekken geplaatst. Was een fysieke afbakening niet persé noodzakelijk dan ging men over tot het markeren van vaste punten, waartussen lijnen gedacht moesten worden. Om goed gezien te worden moesten deze punten opvallende verschijningen zijn in het landschap. Op die plaatsen werden grenspalen geplaatst. Grenspalen komen in Nederland in diverse soorten en maten voor, vaak met bepaalde herkenningstekens erop van de eigenaar, c.q. de rechtshabende. Ze zijn in de loop van de tijd ook aan verandering onderhevig geweest, onder andere door de komst van nieuwe materialen.

Verschillende soorten oude grenspalen komen nog in onze gemeente voor. In aantal zijn er echter veel verloren gegaan, enerzijds doordat ze in ongebruik zijn geraakt en anderzijds door de hinder en overlast die ze gaven door toenemende intensivering van landbewerking. Dit geldt in het bijzonder voor palen die uit niet-duurzaam materiaal bestonden zoals hout. Waren ze echter gemaakt van steen of metaal dan was hun bestaansduur aanmerkelijk langer, maar dan was ook de hergebruikswaarde groter als ze ongewenst waren vanuit bewerking van het land waarop ze stonden.

Naast hout en staal werd in de 20e eeuw ook vaak (gewapend)beton gebruikt voor het vervaardigen van grenspalen. Waarschijnlijk omdat beton in de monumentenwereld lang als een non-materiaal werd beschouwd, zijn grenspalen van dit materiaal op enkele uitzonderingen na nooit als erg beschermwaardig beschouwd.

Door de verstedelijking van het Houtens grondgebied zijn vooral de laatste jaren veel grenspalen "onopvallend" verloren gegaan. Dit kon gebeuren doordat een officiële registratie ervan ontbreekt, grenspalen geen beschermende status hebben en de onduidelijkheden over de recht-hebbenden. Zijdelings speelde daarbij het vrij onopvallende karakter van de palen, de vaak al aanwezige beschadigingen en ze in het gebruik van het land waarop ze stonden meer werden gezien als 'hinderpaal' dan als waardevol object.

Toch zijn er op dit moment nog zeker 8 verschillende typen met in totaal ruim 100 exemplaren te vinden:

1. op de gemeentegrens.
2. op de waterschap grens.
3. op de grenzen van de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
4. langs provinciale wegen.
5. langs gemeentelijke wegen.
6. langs wegen waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren.
7. langs de Lekdijk waar o.a. aanwonenden onderhoudsplichtig waren.
8. op de erfscheiding van particuliere terreinen.

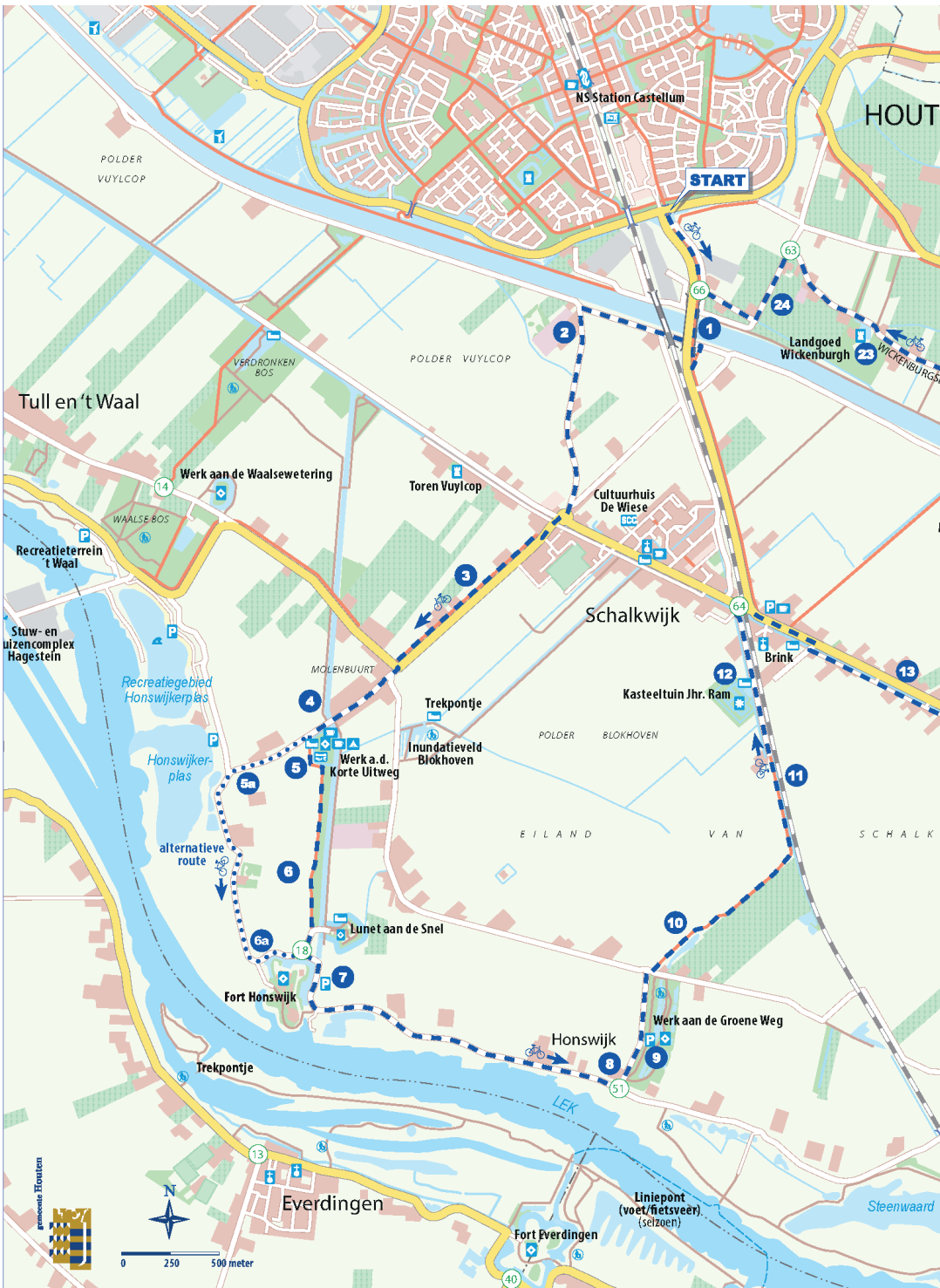
Bovendien is er direct buiten de gemeentegrens nog een type aanwezig:

9. langs de vroegere grens van het Romeinse rijk, de Limes.

Achterin dit boekje kunt u meer lezen over de verschillende functies en de oorsprong van deze typen grenspalen.

De beste manier om de nog aanwezige grenspalen voor de toekomst veilig te stellen is enerzijds door ze een (beperkte) beschermende status te geven en anderzijds door meer bekendheid te geven aan hun cultuurhistorische waarde. Deze fietsroute levert een bijdrage aan dit laatste punt. De oorspronkelijke route is gemaakt door de Monumentenwerkgroep Houten van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek" en uitgegeven door de gemeente Houten ter gelegenheid van Open Monumentendag 2010. Een herziene uitgave is van 2014. De nu versie is in 2023 geactualiseerd door Johan van der Gun, lid van de Monumentenwerkgroep en wordt uitgegeven in het kader van Open Monumentenweekend 2023.

September 2023

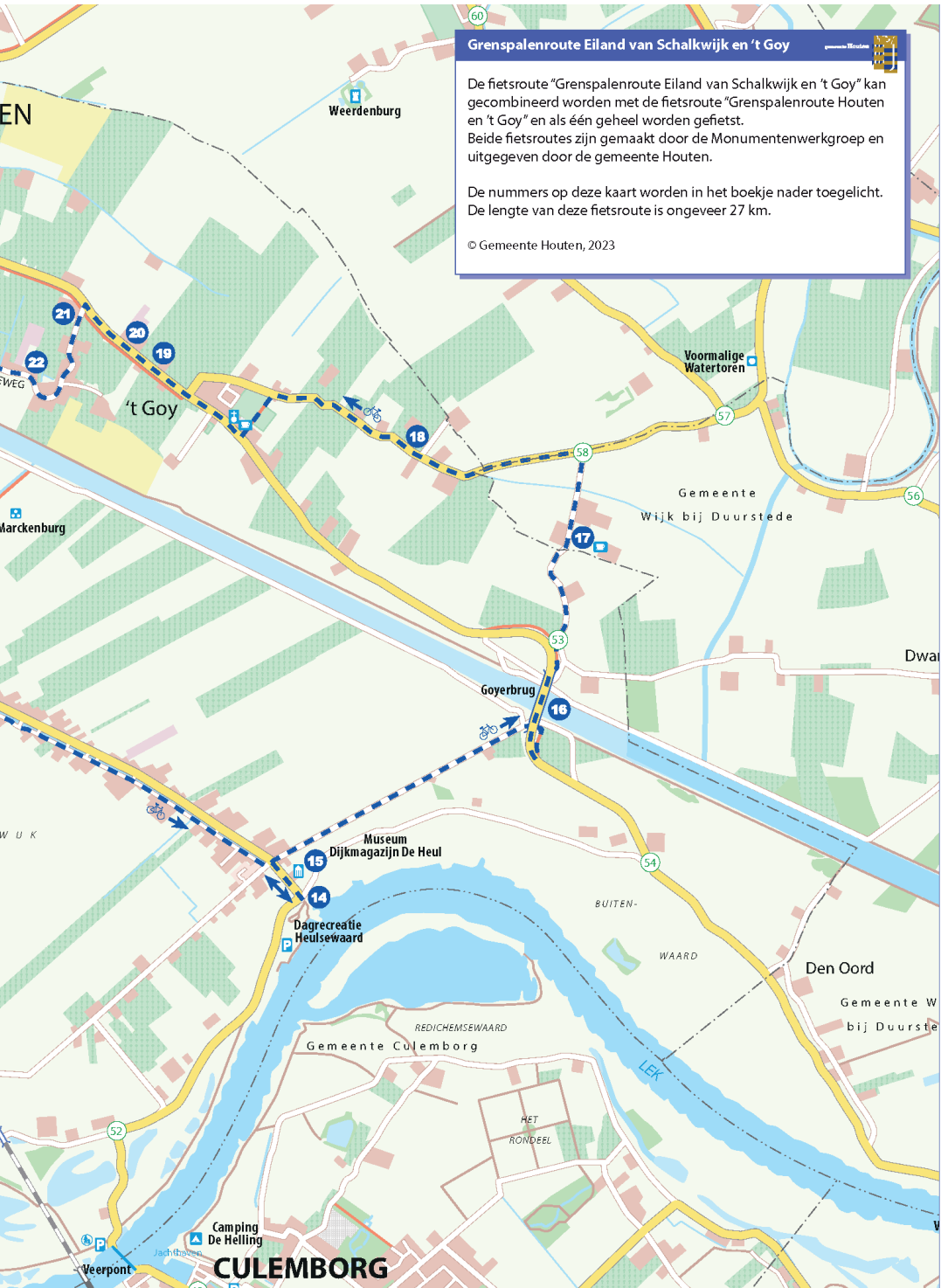

Grenspalenroute Eiland van Schalkwijk en 't Goy

De fietsroute "Grenspalenroute Eiland van Schalkwijk en 't Goy" kan gecombineerd worden met de fietsroute "Grenspalenroute Houten en 't Goy" en als één geheel worden gefietst. Beide fietsroutes zijn gemaakt door de Monumentenwerkgroep en uitgegeven door de gemeente Houten.

De nummers op deze kaart worden in het boekje nader toegelicht. De lengte van deze fietsroute is ongeveer 27 km.

© Gemeente Houten, 2023

Eiland van Schalkwijk en 't Goy (ca. 29 km)

De nummers in onderstaande beschrijving komen overeen met de nummers op de bijbehorende fietskaart.

Bij **Beschrijving soorten grenspalen** is achtergrondinformatie gegeven over het soort en de oorspronkelijke functie van de palen, die u op de diverse locaties aantreft.

Deze Grenspalenroute is te combineren met de noordelijke Grenspalenroute Houten en 't Goy. De twee routes sluiten op elkaar aan bij de Schalkwijkseweg (bij punt 7) van de noordelijke route.

NB: Denk er bij het plannen van uw route om dat in het groeiseizoen de palen soms moeilijk te zien zijn door het hoge gras en riet.

Startpunt: fietstunneltje onder de Rondweg vanaf Het Gras bij de Schalkwijkseweg

1 We gaan de brug op over het Amsterdam-Rijnkanaal. Dit in 1952 geopende en tussen 1965 en 1981 verbrede kanaal verbindt het IJ bij Amsterdam met de Waal te Tiel. Het kanaal kan als snelweg voor schepen tussen Amsterdam en het Ruhrgebied worden beschouwd en geldt voor de omgeving als een harde grens, c.q. scheidslijn, die ervoor gezorgd heeft dat het "Eiland van Schalkwijk" is ontstaan. Het kanaal is 72 km lang, 100 tot 120 m breed en 6 m diep. Bij de aanleg zijn wegen en sloten langs het kanaal radicaal doorsneden.

Over de brug gaan we via het fietspad direct linksaf naar beneden richting de Kanaaldijk. Hier gaan we linksaf gaan. Als we onder de bruggen door zijn gereden, gaan we de tweede weg links in (de Trip).

2 We zijn nu op de Trip, een deel van de oude provinciale verbindingsweg tussen Houten en Schalkwijk. De weg wordt onderbroken door het later aangelegde Amsterdam-Rijnkanaal en ligt er door deze doorsnijding een beetje verloren bij.

Direct links van de weg zien we de eerste Mussertpaal (zie de beschrijving achter in dit boekje, onder 4), terwijl we ze in het vervolg van onze route ook aan de rechterzijde zien. Langs deze weg, die oorspronkelijk viel onder het Provinciale wegenplan, staan nog diverse palen. Hoewel er ook hier veel verdwenen zijn, bevindt het grootste deel van de ca. 55 Mussertpalen in de gehele gemeente zich hier!

Bij de rotonde rijden we rechtdoor, over de Schalkwijkse Wetering de Lange Uitweg in waar we na ca. 100 m rechts het vrij liggende fietspad nemen.

3 Dit fietspad is de oorspronkelijk Lange Uitweg, die samen met de Korte Uitweg de vroegere 'Uitwegh' vormde tussen de Honswijkse stroomrug en de oudere en veel bredere en hogere Houtense stroomrug. Deze oorspronkelijk zeer primitieve weg is rond 950 na Chr. door het Schalkwijkse moeras aangelegd. Dit was kort na de eerste bewoning van de Honswijkse stroomrug. De weg vormde de grens tussen het voormalige Gerecht de Vrije Hoeve (rechts, met aansluitend Polder Vuylcoop) en Polder Blokhoven (links). De weg was bedoeld als vluchtweg voor mens en vee bij hoge rivierstanden van de Lek waarbij de Honswijkse stroomrug dreigde onder te stromen. Het is de oudste verbindingsweg tussen de twee stroomruggen in het gebied.

We rijden steeds rechtdoor en komen in de Molenbuurt waar vroeger de Korenmolen van Tull heeft gestaan.

4 We gaan vervolgens over een van de bruggen van het Inundatiekanaal. Het inundatiekanaal is rond 1872 aangelegd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het kanaal moest er voor zorgen dat binnen ca. 5 dagen water vanuit de Lek via een ingenieus waterinlaatsysteem een groot deel van Schalkwijk, Tull en 't Waal en delen van Houten onder water kon worden gezet (= inunderen). Aanvankelijk gebeurde dit inunderen via het veenriviertje De Snel en de Honswijkse en Waalse wetering. Het op deze wijze inunderen duurde toen echter ca. 30 dagen, en omdat dit als veel te lang werd beschouwd, is na 1870 besloten tot de aanleg van het 3 km lange inundatiekanaal dat uitkomt in de Schalkwijkse wetering. De oorspronkelijke brug is meerdere keren vervangen. De voorlaatste keer

was hier sprake van een duiker die bij de laatste aanpassing is vervangen door een meer bij de Waterlinie passende brug.

Na de brug slaan we linksaf. We zijn nu op de Gedekte Gemeenschapsweg waar we links het Werk aan de Korte Uitweg zien en rechts de fortwachterswoning op nummer 42. Het fort is in 1871 aangelegd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Op het fort zijn onder andere een natuurcamping gevestigd en een horeca voorziening. In de zomer is het in de weekenden open voor bezoek.

*** Als alternatieve route kunnen we de Lange Uitweg vervolgen tot aan de Lekdijk en daar linksaf slaan (zie later)**

5 Aan de rechterzijde zien we in de berm van de weg nog vóór het fortwachtershuisje een Limietpaal die de grens van het militaire terrein markeerde (zie de beschrijving achter in dit boekje onder 3) en voorbij de woning tegen het schuurtje een "verdwaalde" Verhoefslagpaal die oorspronkelijk op de Lekdijk heeft gestaan. Verhoefslagpalen gaven aan welk dijkdeel (= slag) door elk van de aanwonenden (= bewoners van een hoeve) moest worden onderhouden (zie later).

6 De wal langs de Gedekte Gemeenschapsweg is gemaakt van vrijkomende grond bij de aanleg van het erachter liggende inundatiekanaal. De wal beschermde in vroegere tijd militairen en hun geschut tegen de beschietingen door de vijand uit het oosten. Soldaten konden via deze weg veilig van en naar de forten gaan. In de wal zijn meerdere groepsschuilplaatsen te zien met munitie nissen. Ook zijn enkele moderne 'kunstwerken in de wal opgenomen (doorsnijding wal, overkapping schuilplaats en overkluizing wal). Aan het einde van de weg zien we nog een aantal geschutsopstelplaatsen voor kanonnen, die samen met het Lunet aan de Snel de binnenzijde van de Lekdijk moesten verdedigen.

We komen nu bij Fort Honswijk dat onder andere tot functie had het waterbeheer voor de inundatie van het achterland te regelen. Een andere functie was, om samen met het aan de overzijde gelegen Fort Everdingen, de doorgang van schepen via de Lek te verhinderen en de Lekdijk met zijn hoger gelegen voor- en achterland te verdedigen.

5a Als we de alternatieve route nemen, dan zien we voordat we de Lekdijk opgaan bij de oprit van enkele woningen andere typen markeringen. Het zijn betonnen tetraëders met een hijs oog, die in 1939 onderdeel vormden van tankversperring op de Lekdijk. Nadat de forten hun verdedigende functie hebben verloren, zijn veel van deze betonnen elementen gebruikt als schamppaal voor de inrit van woningen.

Op de Lekdijk zien we in de buitenkruin van de dijk (in het verlengde van de Lange Uitweg) nog een oorspronkelijke Verhoefslagpaal (zie beschrijving onder 7). Plaatsing van Verhoefslagpalen aan de buitenzijde (=rivierzijde) van de kruin van de dijk was ongebruikelijk, maar komt waarschijnlijk door de af- en oprit ter plaatse.

6a Langs de Singelweg rond Fort Honswijk staat aan de buitenkant van de bermsloot een aantal 'nieuw geplaatste' Limietpalen die de eigendomsgrens van het fort aangeven (zie de beschrijving achter in dit boekje onder 3).. De palen zijn in de jaren '80 van de vorige eeuw door de eigenaar van het land verwijderd en in opslag genomen. Tijdens NL-doet in 2023 zijn de betreffende palen door vrijwilligers weer op hun oorspronkelijke plaats teruggezet.

7 Als we de singelweg om het fort vervolgen, of vanaf de Gedekte Gemeenschapsweg linksaf gaan, richting de Lekdijk zien we links van de weg aan de rand van het weiland nog twee Limietpalen en bij de ingang van de parkeerplaats een derde.

Komen we op de Lekdijk, dan zien we links in de kruin van de

dijk nog een Verhoefslagpaal. Hier is goed te zien dat de onderhoudsgrens van de taluds en bermen van de dijk samenvielen met de eigendomsgrenzen van de binnendijs gelegen percelen.

Buitendijs in de uiterwaarden liggen meerdere waterpartijen als restant van oude kleiputten waaruit klei werd gewonnen voor de baksteenindustrie (en/of dijkversterkingen in het verleden). Binnendijs zien we naast boerderijen meerdere groepsschuilplaatsen uit de mobilisatietijd vóór de Tweede Wereldoorlog.

8 Na ruim 1½ km. zien we links in de berm een vijftal oude Verhoefslagpalen die hier in 2010 zijn teruggeplaatst. Eén ervan is vermoedelijk door een aanrijding door midden gebroken.

Direct daarna verlaten we (bij fietsknooppunt 51) met een scherpe bocht naar links de Lekdijk en komen op de Groeneweg.

9 Aan de rechterzijde van de Groeneweg ligt het zogenoemde Werk aan de Groeneweg. Dit in 1915 aangelegde verdedigingswerk is in 2013 volledig gerestaureerd en deels gereconstrueerd. Hierbij is de oorspronkelijke vorm weer teruggebracht en zijn de historische loopgraven toegankelijk gemaakt voor publiek. Ook liggen er in het gebied nog veel groepsschuilplaatsen uit zowel 1914 als 1939/1940.

Aan het eind van de Groeneweg gaan we over een gerestaureerde militaire brug rechtsaf de Achterdijk op. We kunnen hier een korte stop maken voor een wandeling over het Werk aan de Groeneweg. Op de Achterdijk gaan we na 50 m. linksaf het fietspad op (Tetwijkseweg).

10 Aan de linkerzijde zien we het zogenaamde slagenlandschap, zoals dat bij de ontginning van het gebied is ontstaan. Bij de ontginning in de 12e eeuw zijn de sloten op

vaste afstanden evenwijdig aan elkaar gegraven en hadden de ontginingspercelen een vaste lengte. Deze sloten dienen voor de waterafvoer maar zijn ook vaak een eigendomsgrens.

11 Fietsend langs de spoorlijn wordt duidelijk dat het spoor ook weer een harde grens in het landschap is. Waren er na de aanleg van het spoor nog veel eenvoudige passages voor de ontsluiting van de agrarische percelen, nu zijn deze allemaal verdwenen. Om redenen van veiligheid is een brede spoorslot en hekwerk geplaatst om de toegang tot het spoor te voorkomen.

12 Links ligt de (historische) Tuin van Jonkheer Adrianus Ram bij het terrein waar tot in de Middeleeuwen de ridderhofstad Schalkwijk stond, dat vóór de ontginning veilig in een laag gebied lag. Het terrein was alleen toegankelijk via de aan de overzijde van de spoorlijn nog zichtbare weg. De huidige tuin is een reconstructie van de 17e-eeuwse Tuin.

Aan het eind van de Tetwijkseweg gaan we rechts de Jhr. Ramweg op, de spoorweg-overgang over en rechts via de Provincialeweg langs de karakteristieke Brink met middeleeuwse kerk, waterpomp en wasvrouw op de stoep langs de wetering. Vervolgens gaan we na een aantal bruggen rechts over een stenen boogbrug het Overeind op.

13 Fietsend op het Overeind zien we tegenover nummer 21 (rechts) aan de overzijde van de Schalkwijkse Wetering langs de Provincialeweg bij de bushalte nog twee provinciale Mussertpalen.

We fietsen het Overeind af, steken dan voorzichtig de Provincialeweg over en gaan via het fietspad langs deze weg rechtdoor richting de Lekdijk.

14 Boven op de Lekdijk staat de prachtige Banpaal van het Hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams. (zie de beschrijving achter in dit boekje, onder 2).

We fietsen weer terug de dijk af en passeren achtereenvolgens de in 1853 gebouwde dijkwachterswoning met dijkmagazijn en het dijkhuis. Hier is ook het dijkhuismuseum Schalkwijk

gevestigd. Het museum is geopend elke laatste zondag van de maand van 11.00 - 16.00 uur (behalve in december).

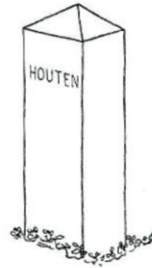
15 Links achter het houten toegangshek van de dijkwachterswoning bevindt zich een (verplaatste) Mussertpaal. In het museum is nadere informatie te vinden over de grenspalen op het Eiland van Schalkwijk.

We gaan daarna rechts de Zuwedijk op, buigen op het einde rechts via het fietspad onder de Goyse Brug door en gaan bij de Beusichemseweg rechtsaf de brug over het Amsterdam-Rijnkanaal op.

16 Het Amsterdam-Rijnkanaal heeft een eigen waterpeil dat hoger is dan het niveau van het polderwater in Schalkwijk, en lager dan dat van 't Goy. Het gevolg is dat dit laatste gebied (zonder maatregelen) last heeft van dalende grondwaterstanden met uitdroging tot gevolg. Aan het begin van de brugafrit nemen we rechts het fietspad dat uitkomt op de Nachtdijk waar we linksaf slaan.

17 Na ca. 500 m. passeren we de grens tussen de gemeenten Houten en Wijk bij Duurstede. Deze wordt aangegeven met een op een paal bevestigd bord met de gemeentenaam. Vroeger werd hiervoor een houten grenspaal gebruikt met in dit geval op twee zijden de namen HOUTEN en WIJK BIJ DUURSTEDE. (zie de beschrijving achter in dit boekje, onder 1)

Vervolgens zien we rechts een verwijzing naar De Theetuin de Winkel waar men wat kan nuttigen.

De Nachtdijk komt uit op de Tuurdijk waar wij bij fietsknooppunt 58 linksaf slaan, terwijl het doorgaande verkeer naar rechts afbuigt. We fietsen nu naar 't Goy met aan de rechterzijde een sloot, een oude Rijntak, de Oosterlaak. Dit was in het verleden een belangrijke vaarverbinding die nog lang heeft gediend voor het vervoer van goederen. Vandaar dat alle oude boerderijen hier aan deze brede sloot liggen.

18 Na huisnummer 20 zien we aan de rechterkant het toegangspad naar de melkveehouderij van de familie Spithoven, de boerderij Koningsbergen. Aan weerszijden van het begin van het pad staan twee witgepleisterde palen met de naam. Dit soort palen kan ook worden beschouwd als een 'grenspaal'. Ze markeren de grens tussen het openbaar gebied en het eigendom van een particulier (zie de beschrijving achter in dit boekje, onder 8).

We rijden verder tot huisnummer 6 waar we links het smalle fietspad op gaan dat de tussen de sportvelden loopt en uitkomt op de Beusichemseweg waar we rechtsaf gaan.

Rechts bevindt zich de R.K. kerk uit 1871 die een vergrote uitvoering is van de middeleeuwse gotische kruiskerk van Blauwkapel. Na de bouw van de kerk verscheen hier al snel de benodigde bebouwing en ontstond het nieuwe Goy.

19 Vervolgens passeren we bij nummer 54 weer een toegangspad met twee palen naar een oude boerderij, De Oosterlaak.

20 Tegenover huisnummer 43 (links) zien we aan de rechterzijde van de weg, net voor de heining, een balsaltpaal. Dit is ook een Verhoefslagpaal maar deze gaf aan welk wegdeel door de aanwonenden moest worden onderhouden (zie de beschrijving achter in dit boekje, onder 6).

We nemen de eerste weg links, de Wickenburghseweg.

21 Bij de eerste oprit rechts zien we aan beide zijden van de oprit twee “verdwaalde” basaltpalen, die oorspronkelijk ook langs de Beusichemseweg stonden. Bij de reconstructie van de Beusichemseweg in 2013 is er echter een aantal verdwenen.

We rijden via een aantal bochten naar het driehoekige “dorpspleintje” met rechts op nummer 68 ‘t Rechthuis van ‘t Goy, het middelpunt van het oude Goyse Dorp. Daartegenover staat voor het lage muurtje weer een “verdwaalde” basaltpaal die ook hier als schamppaal dienst doet. We gaan hier rechtdoor en komen bij een scherpe bocht naar rechts.

22 Deze bocht al uit de middeleeuwen en gaat om het kasteelterrein van Kasteel ‘t Goye heen. Het kasteel lag rechts en is al heel lang verdwenen. Het voormalige kasteelterrein is een archeologisch Rijksmonument.

23 We komen vervolgens bij het landgoed Wickenburgh met een 14e-eeuwse hofstede en een 16e-eeuwse duiventoren. Bij de ingang van het landgoed vinden we als begrenzing een 18e-eeuws toegangshek en gemetselde hekpalen met de naam en een hardstenen bekroning. Dit toegangshek stond tot 1982 aan het begin van de oorspronkelijke oprijlaan aan de Beusichemseweg.

Op het einde van de weg (fietsknooppunt 63) slaan we linksaf, de Tiendweg, in.

24 De Tiendweg heet zo omdat het de grens markeerde van een gebied, het Tiendblok, waarover in het verleden een bepaalde belasting, de Tiend (= een tiende van de oogsten en van het bezit aan vee), werd geheven.

We nemen de eerste weg rechts, de Poeldijk, en gaan op het eind (fietsknooppunt 66) weer rechts om weer bij het startpunt uit te komen.

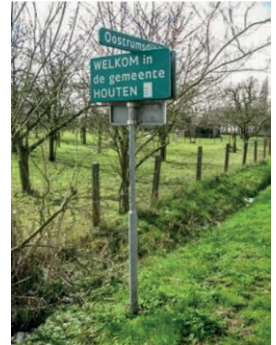
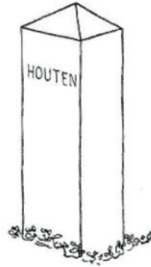
Beschrijving soorten grenspalen

1. Gemeentegrens

In 1827 / 1828 werden in opdracht van de gouverneur van de provincie Utrecht door de gemeenten grenspalen van hout of steen geplaatst op de gemeentelijke grenzen.

In 1978 stond er op het Oostromsdijkje, bij de grens tussen Houten en Werkhoven, nog een eenvoudig houten paaltje met de namen HOUTEN en WERKHOVEN erop.

In 2001 was hier echter geen spoor meer van te bekennen maar in plaats daarvan staat er nu, evenals op de andere verbindingswegen van de gemeente Houten, een moderne opvolger: een welkomst/afscheidsbord van de gemeente Houten.

2. Waterschapsgrens

Het toenmalige waterschap Lekdijk Bovendams was sinds de late middeleeuwen verantwoordelijk voor het beheer van de Noordelijke Lekdijk tussen Amerongen en de dam in de Hollandse IJssel ten westen van het toenmalige Vreeswijk. De grenzen van het waterschap werden, zowel bij Amerongen als de IJsseldam, gemarkeerd met grenspalen.

Bij de Heul in Schalkwijk, staan in de onmiddellijke nabijheid van de Lekdijk een voormalig dijkhuis uit 1986 van het waterschap en een voormalige dubbele dijkwachterswoning met bijbehorend magazijn uit het midden van de 19e eeuw. Op de kruin van de Lekdijk, in het verlengde van de provinciale weg, is in het verleden een zogenoemde **Banpaal** geplaatst om daarmee de plaats van het dijkhuis en dijkwachterswoning te duiden en aan de andere zijde van de Lekdijk een peilschaalhuisje in de uiterwaard. De zeer fraaie (19e eeuwse) hardstenen

paal heeft de afmetingen van 20 x 20 cm² en steekt ca. 1,50 m boven de kruin van de dijk uit. Op de banpaal staan aan de rivierzijde het wapen van het waterschap en de spreuk CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT (Door eendracht groeien kleine dingen).

Het geheel van statige dijkhuis, dijkwachterswoning en peilschaalhuisje vormt een unieke ensemble en toont de geschiedenis van de dijkbewaking uit die periode.

3. Grenzen van militaire werken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Bij de bouw in de 19e eeuw van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) werden op de grens van militaire werken hardstenen palen geplaatst onder de naam **Limietpalen**. Het zijn vierkante palen met aan de bovenzijde afgeschuinde hoeken. Zij zijn zowel aan de bovenzijde als aan één zijkant gemerkt met de letter O (ministerie van Oorlog) en daaronder een volgnummer. Er bestaan palen met afmetingen van 30 x 30 cm² en palen van 20 x 20 cm². Bij de bouw van de forten rond 1845 zijn in eerste instantie de grootformaat palen als grensafbakening gebruikt, terwijl bij de grote verbouwing en aanpassingen van de militaire werken rond 1880 de kleinere palen zijn gebruikt. De palen zijn genummerd tegen de draairichting van de klok in (linksom). Ze zijn met militaire precisie geplaatst, waarbij (achter een paal staand) twee rechte zijden van een paal wijzen naar de positie van een volgende paal en de exacte afstanden en de hoeken van de palen onderling zijn ingemeten en in een register vastgelegd.

Vaak is op de grens van een militair werk een sloot aanwezig, zodat de limietpalen doorgaans staan aan de bovenkant van het talud van een dergelijke sloot, als begrenzing van het militaire en civiele eigendom. Nadat de NHW en daarmee de militaire werken hun verdedigende functie verloren, is er ook geen onderhoud meer gepleegd aan deze palen. In de loop van de tijd zijn ze weg- of scheefgezakt door eigen gewicht en in de sloot terechtgekomen. Ook zijn veel palen verwijderd door eigenaren van aangrenzende landerijen in de veronderstelling dat zij rechthebbende waren, en omdat ze voor veel hinder zorgden bij de bewerking van hun land. Veel van deze palen hebben in de loop van de tijd een andere bestemming gekregen.

Enkele palen zijn nog aanwezig bij fort Het Hemeltje en het Werk aan de Waalseweg. Van de weg af zijn ze echter moeilijk te zien. Dat geldt ook voor de limietpalen langs één zijde van het veenriviervtje De Snel. Daar zijn alle palen nog aanwezig. De palen die aan de andere zijde ervan stonden zijn bij de verbreding van deze watergang verwijderd en bij een particulier opgeslagen. Aan de noordzijde van fort Honswijk zijn recentelijk een tiental palen, die nog bewaard waren gebleven, herplaatst aan de hand van oud kaartmateriaal. Ten oosten van het fort staan ook nog twee palen met een herplaatste paal bij de ingang van de parkeerplaats. Al deze palen zijn vanaf de singelweg langs de fortgracht goed te zien. Ook staat nog een vijftal palen aan de teen van de toeleidingsweg naar het fort. Deze palen zijn echter vanaf de weg nauwelijks te zien.

4. Langs provinciale wegen

Tot in de 20e eeuw waren de wegen voor een groot deel in het bezit van particulieren die deze wegen moesten onderhouden en tol konden heffen van de reizigers. Dit ongeacht of de onderhoudstoestand van de weg goed of slecht was. Omdat de Rijksoverheid aan deze situatie een eind wilde maken, stelde zij in 1927 een Rijkswegenplan op met een daarop aansluitend Provinciaal wegenplan. Als de provincie aan de daarin opgenomen eisen (o.a. 5 meter wegbreedte en een goede verharding) voldeed, kon zij aanspraak maken op een uitkering uit het rijkswegenfonds.

In die periode was de heer Anton Adriaan Mussert hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat en speciaal belast met het provinciale wegenplan van de provincie Utrecht. Op zijn initiatief en voordracht werden in 1928 300 speciaal voor de provincie vervaardigde grenspalen besteld. Deze grenspalen waren bedoeld om de grens tussen de provinciale grond,

waarop een weg lag, en particulier eigendom te markeren. Ze mochten alleen worden geplaatst in situaties waarbij de weg aan de eisen van het provinciale wegenplan voldeed. De palen kregen de naam van de initiatiefnemer: **Mussertpalen**.

De palen zijn in houten mallen gemaakt, waarbij eerst de wapening is geplaatst en vervolgens het beton is gestort. De afmetingen van de palen zijn 25 x 25 cm² met een lengte van 135 cm. Aan de onderzijde van de paal zit een rond gat waar bij plaatsing een stang of ijzeren staaf doorgestoken werd. Deze staaf zorgde voor de standzekerheid van de paal. Op drie zijden van de paal staat het provinciewapen van Utrecht en aan de vierde zijde de letters PG (Provinciale Grond). De palen werden aan de buitenzijde van het talud van de bermsloot van de weg geplaatst met de letters PG naar de buitenzijde gekeerd. De palen werden geplaatst op plekken waar de weg een bocht maakte, de grens versprong of een zijweg erop aansloot.

In de loop van de tijd zijn door een combinatie van natuurinvloeden (regen en vorst) en menselijke handelingen (maaïen en baggeren van sloten) zeer veel palen beschadigd geraakt. Vaak zijn de beschadigingen zodanig, dat daarbij het staal van de wapening bloot is komen te liggen en daardoor verder verval (door betonrot) is opgetreden.

In Houten vormen deze Mussertpalen (ca. 55) het merendeel van het totaal aantal nog aanwezige grenspalen. We vinden ze langs de (voormalige) provinciale wegen Loerikseweg, Provincialeweg, Schalkwijkseweg (= Schelhout, Zonnehout en Granietsteen), De Trip (= Schonauwensweg en De Trip) en de Utrechtseweg (= De Poort en de Pr. Bernhardweg) èn enkele particuliere tuinen.

In het laatste geval gaat het om palen die na verwijdering (door eigenaren van aangrenzende landerijen) op eigen grond zijn teruggeplaatst, dan wel zijn weggegeven aan geïnteresseerde derden. Ook zijn ze door landeigenaren soms 'gebruikt waar men ze nuttig gebruiken kon', zoals bijvoorbeeld in dammen van sloten voor de ontsluiting van landerijen.

5. Langs gemeentelijke wegen

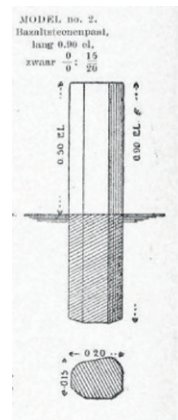
In aansluiting op de initiatieven van het Provinciale wegenplan, ging ook de gemeente Houten de gemeentewegen begeleiden door palen. Deze palen van 25 x 25 cm

zijn ook van gewapend beton. Bij deze palen staat aan de naar de weg gekeerde zijde HOUTEN. Enkele palen, soms wit geschilderd, zijn nog aanwezig langs de Langeweg en de Odijkseweg.

6. Langs wegen waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren

Waar de eigenaren van de grond (= hoeven) voor het onderhoud van een bepaald deel van de weg moesten zorgen, waren de wegen verdeeld in vakken (= slagen). Om het onderhoud te kunnen controleren stelde het provinciaal bestuur op 8 november 1853 een reglement "Op het onderhoud en gebruik der wegen" op. In dit reglement werd een tweetal zogenoemde **Verhoefslagpalen**, van hout of basalt, voorgeschreven voor het vastleggen van de verhoefslaggrenzen.

In Houten is een aantal van deze meervlakkige basaltpalen, die minstens 0,15 x 0,20 x 0,90 el (1 el = ca 70 cm) moesten zijn, nog aanwezig langs de Beusichemseweg.

7. Langs de Lekdijk waar aanwonenden onderhoudsplichtig waren

Ook de Lekdijk was om dezelfde reden als genoemd onder 6. verhoefslaagd. Dit was aan de binnendijkse zijde van de kruin van de dijk aangegeven door achtkantige hardstenen verhoefslagpalen met een diameter van 20 cm en een bolle bovenzijde met aan de wegzijde een nummer. De palen stonden in het verlengde van perceelscheidingen, c.q. eigendomsgrenzen (vaak in de vorm van sloten en heggen) van de aanliggende landerijen.

Bij de laatste dijkverzwaring rond 1987 zijn deze palen helaas bijna allemaal verwijderd. Een aantal heeft als "parkeerregelaars" een nieuwe functie gekregen op de Markt in Wijk bij Duurstede. Ook daar zijn ze inmiddels weer verwijderd.

In de gemeente Houten zijn er nog enkele te zien op de Lekdijk. Een opvallende is de paal die aan de buitendijkse zijde van de kruin van de dijk staat in het verlengde van de Uitweg in Tull. Een andere staat iets voorbij de parkeerplaats van Fort Honswijk.

Een verplaatste paal is te zien bij de Gedekte gemeenschapsweg, aan de achterzijde van de schuur van de voormalige fortwachterswoning. Op de Lekdijk bij de afslag van de Groeneweg staan vijf herplaatste palen, waarvan er één na herplaatsing is afgebroken.

8. Op de erfscheiding van particuliere terreinen

Het duidelijk zichtbaar maken van grenzen is niet alleen iets van de overheden maar ook van particulieren, vooral als het om een groot stuk grond gaat. Dit kon gebeuren door middel van een sloot of een heining maar er moest toch ook een toegang zijn, die kon worden afgesloten met een hek tussen twee **Hekpalen**. Dit bood dan de gelegenheid de naam van het bouwwerk op hek of palen te vermelden en door een fraaie uitvoering de welstand te tonen. In Houten vinden we hier een groot aantal voorbeelden van bij de kastelen/landhuizen en bij de oudere boerderijen.

9. Langs de vroegere grens van het Romeinse rijk

In 1997 heeft de provincie Utrecht in het kader van het Romeinenjaar replica grenspalen geplaatst op plekken waarvan archeologen vermoeden dat daar de Romeinse grensweg (= Limes) gelopen heeft of daadwerkelijk is gevonden.

Deze grenspalen bevinden zich niet in de gemeente Houten maar wel in de buurgemeenten, namelijk aan de Mereveldseweg (Utrecht), de Marsdijk en de Achterdijk (Bunnik).

gemeente Houten

COLOFON

Dit boekje is een uitgave van de gemeente Houten.

Samenstelling route Monumentenwerkgroep Houten van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek".

Illustraties en fotografie

- De tekening op pag. 5 en 7 (resp. onder nr 15 en 1) is uit het boekje "Grenspalen in Nederland" van T. Brouwer, ISBN 906011.484.3.
- De afbeelding op pag. 9 onder nr 7 is met toestemming van de schrijver, Ad van Bommel, uit zijn publicatie "Historische grenspalen in het Kromme-Rijngebied: een inventarisatie" in het blad van de Historische Kring tussen Rijn en Lek (2001).
- De tekening op pag. 9 onder 6 is uit de "Provinciale Almanak voor Utrecht", 16e Jrg. 1941, bl. 21.7
- De overige afbeeldingen en foto's zijn afkomstig van dhr. H. Schemmekes en J. van der Gun van de Monumentenwerkgroep van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek".

Tekst en eindredactie Monumentenwerkgroep
Cartografie gemeente Houten
Vormgeving en productie Bruksvoort Design

